OSMAN A. SOKOLOVIC

Prilike u Bosni

podkraj XVII. stoljeća

(PRILOG GRAĐI ZA POVIEST BOSNE I HERCEGOVINE)

Pretiskano iz „OSVITA“

TISKARA »BOSANSKA POŠTA«, SARAJEVO 1913.

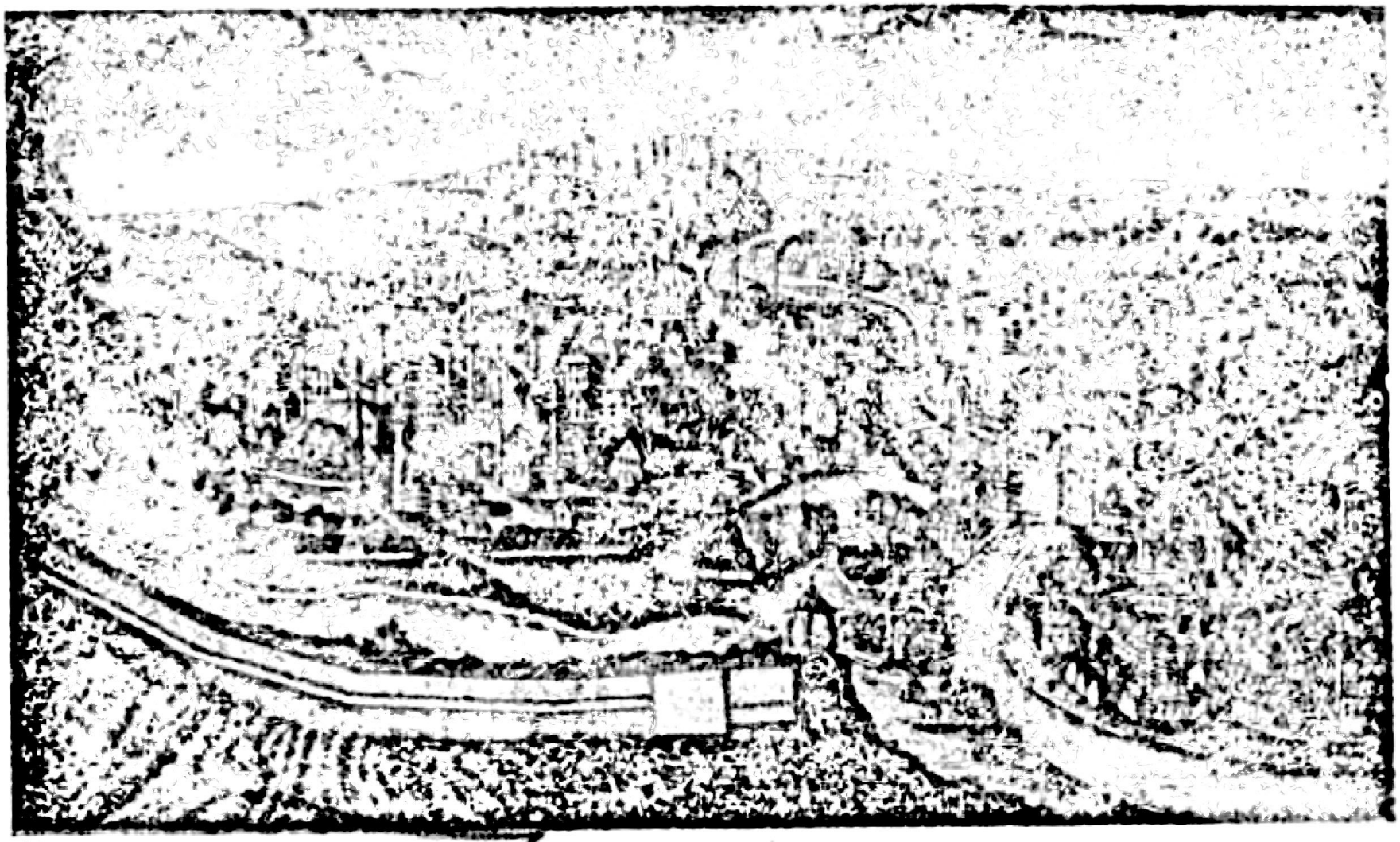

Sarajevo godine 1697.

Kako je poznato g. 1683. buknuo je veliki i dugi rat između Turske s jedne i Austrije a kasnije Poljske i Mletčana s druge strane (1684.) i trajao je 15—16 godina. Kako ćemo vidjeti iz sliedećih izlaganja, u to doba, dakle upravo pred dva i pol stoljeća, nad našom Bosnom i Hercegovinom su furije biesa odigrale krvavo kolo i ona je proživjela vrlo težke i krvave dane, koje naša poviest nije svestrano obradila. Rahmetli Dr. Bašagić je jednom prilikom rekao, da je to jedna od najtamnijih stranica bosanske poviesti. I ovom malom razpravom gledat ćemo da unesemo malo više svietla i ako smo sviestni da će i to biti nepodpuno i krnje.

Ovome je uzrok: oskudnost historijske građe, a što je najinteresantnije, o tome vremenu nije se ni tradicija očuvala, barem ne u podpunosti i u jasnijoj predočbi, jedino se nekako nepovezano spominju: kuga (mubarećija), glad i nerodne godine, zatim provale Austrijanaca i Mletčana u Bosnu i Hercegovinu a naročito provala Eugena Savojskog dolinom Bosne u njeno srdce, bielo šeher Sarajevo. Andrija Kačić Miošić u svome »Razgovoru ugodnom naroda slovinskoga pjeva o tome:

Koliko je pusto Sarajevo,
Se(he)t bieli gnizdo trgovačko,
Svega ga je Princip osvojio,
Sa četiri strane užegao,

Vojska mu se u skerlet obuče,
Sve bogatstvo iz njega izvuče,
Pak se vrati k ravnoj Slavoniji
Pivajući konje igrajući
Tad krisjani mnogi iskočiše,
Silenoga cara odbigoše,
U Brodu se namistiše jedni,
U Sibinju i selu Kobašu,
U Požegu drugi otidoše,
Te požešku varoš naseliše.«

Eugen je, prije nego li je grad spaljen, dao da ga vojska, a izgleda i nešto od onih domaćih nemuslimana, koji su mu se pridružili, podpuno opljačkaju a onda pri odlazku zapale. Sarajevo je dotad bilo na glasu sa svoje ljepote i bogatstva, što nam potvrđuju pored putopisca Evlija Čelebije i neki europski putopisci, od kojih je njih nekoliko putovalo kroz Sarajevo. Za dva-tri dana, koliko je trajao taj požar, Sarajevo je pretvoreno u prah i pepeo, postalo je zgarište i ne samo da su tada stradala neprocjenjiva materialna dobra, nego su stradali i dotadanji u njemu sabrani vriedni i koristni dokumenti, knjige, izprave, te mnoge umjetnine na žalost i štetu kako bosansko-hercegovačkih muslimana tako i nauke i učenjaka uobće.

Tom prilikom su sagorjeli pored ostalog i sidžili (sudski protokoli) sarajevskog šeriatskog suda u kojima su — sudeći po jednom slučajno preostalom — u obilnoj mjeri bili zabilježeni podatci iz priradnog, uljudbenog i družtvenog stanja tadanjeg naroda, zatim carski fermani, koji su se odnosili na upravu zemlje, izgorjele su rješitbe

i ostale vezirske bujrultije, presude šeriatskog suda, mahzari (predstavke) naroda, staleža, zatim prepisi ostavština — vakufnama, obračuni vakufskih gotovina i t. d. Izgorila je i popularna »crna ploča« za oglase. Bog zna šta još, o čemu mi danas ništa ne znamo.

Upravo zbog posljedica toga požara nestalo je pisanih izprava, pa je Dr. Bašagić s pravom rekao da je ovaj period (1683.—1699.) jedan od najtamnijih dielova bosanske poviesti. I zbilja je tako. Naravno, ovo će vriediti sve dotle, dok se ne počnu proučavati bogati državni arhivi u Carigradu u kome će bez sumnje biti dosta podataka za to doba. Ni od domaćih kroničara — kojih je bez sumnje moralo biti, poput kasnijeg Mulla Mustafe Bašeskije — nije Bog-zna šta ostalo, osobito štogod obširnije, pa i ako je toga bilo u kasnija vremena, zagubljeno je, raznešeno ili u kasnijim čestim požarima sagorjelo. Tek ovdje-ondje, nađe se po koja vriedna bilježka. Sretnim slučajem očuvana su dva sakja ili sidžila sarajevskog šeriatskog suda iz g. 1106. i u njima se nalaze priepisi jednog fermana i jednog mahzara (predstavke) naroda, te nekoliko bilježaka, pomoću kojih ćemo gledati da pred čitaoca iznesemo makar i bliedu sliku tadanjih težkih političkih, vojnih, prehranbenih i zdravstvenih prilika i da tako ubacimo makar malo svietla u taj mračni period naše narodne poviesti.

Nije nam doduše točno poznato od kada baš počinje ovaj težki period, jer nam oskudica historijske građe to ne objašnjava, ali obzirom da se to kreće baš u doba dugih i težkih ratova Turske s Austrijom i Mletcima (1683.—1699.), držimo da su oni gotovo glavni uzroci toj biedi u kojoj je s jedne strane trajnim odlazkom Bošnjaka i Hercegovaca u vojsku, naime razsipanjem četa koje su

odlazile iz Bosne u borbe, zemlja izcrpljena, ostala je bez mužke snage a i neobrađena a radi nesigurnosti je i s one koja bi se obradila, težko plod ubrao. Nastupile su nerodne godine, snieg i mrazovi usred ljeta, a naravno kao posljedice svega toga: hajdučija, neprijateljske čete krstare zemljom, ukratko anarhija, nesigurnost, bolesti, glad, velika smrtnost u narodu. Prirodno je da su i strani a i domaći neprijatelji gledali da što bolje izkoriste ove neprilike, prvi buneći domaći nemuslimanski sviet ili ga upotrebljujući kao jatake — saučestnike, a potonji sudjelujući u tome. Neprijatelji sa strane su slali čete Bokelja i Uskoka koji su sa razvijenim bajracima kretali po Bosni i Hercegovini, stizali čak do pred vrata grada Sarajeva, robeći, paleći, ubijajući ili odvodeći u roblje naravno uviek domaći muslimanski živalj. Iz Dalmacije prodirali su uskoci sve do u srednju Bosnu, a sa sjevera zalietali se u Krajinu i Posavinu. Sta više, ni iztočna strana Bosne nije bila pošteđena te je i sam Višegrad bio napadnut, a po Muvekitu g. 1106. crnogorski mitropolit Vasilije također je napao na krajeve, gdje su obitavali muslimani, te je Gazi Topal Husein paša poslao nešto vojske, koja ga je suzbila (Muvekit, Poviest Bosne, sv. II.). K Bosni su tada spadali pored današnje Bosne i Novopazarski Sandžak te zapadni dielovi Srbije, a kako su ti krajevi bili djelomično naseljeni, g. 1106. austrijskim četama je bilo moguće da sa obala Save — naravno uz jatakovanje domaćeg nemuslimanskog svieta, — prodru do Starog Vlaha, gdje uzbuniše raju. Kako je ovo trajalo kojih 10—15, pa valjda i više godina, zemlja se podpuno izcrpla i narod jako proriedio.

Citav niz vezira se tada izredao u Bosni i mi ćemo ih hronološki poredati (po Dru Bašagiću) i po jednoj medžmui (vlasništvo Edhemage Potogije), i ako oba razporeda nijesu baš najtočniji, jer se na drugim mjestima: tiskanim djelima i rukopisima, kronikama i zabilježkama, ovaj redoslied, kako po imenima vezira tako i po godinama njihova vezirovanja, znatno razlikuje. Da bi bar donekle ustanovili koji su veziri bili toga vremena, navodimo ih

a) po Dru Bašagiću:

Kodža Halilpaša 1089. (1678.), Defterdar Ahmedpaša 1090. (1679.), Osmanpaša zade Ahmedpaša 1093. (1682.), Osmanpaša Erđenli 1095. (1683.), Funduk Ahmedpaša 1096. (1684.), Sijavušpaša Abaza (1097.) (1685.), Mehmedpaša Atlagić 1098. (1686.), Topal Gazi Husejnpaša 1099. (1687.), Jegen Osmanpaša 1099. (1687.), opet Topal Gazi Huseinpaša 1099. (1687.), Bujuk Džaferpaša 1102. (1690.), Mehmed paša Korča 1104. (1692.), Sari Mehmedpaša Osječanin 1109. (1697.), Daltaban Mustafapaše 1109. (1697.), Defterdar Cose Halilpaša 1110. (1698.), Sejfullahpaša 1114. (1702.) i Dogramadži Mehmedpaša 1115. (1703.).

b) prema rukopisnoj medžmui Potogije, bili su ovi veziri u Bosni:

Ebu Bekirpaša 1087. (1676.), Sarhoš Ahmedpaša 1088. (1677.), Defterdar Ahmed paša 1089. (1678.), Kodža Halilpaša 1090. (1679.), Abdurahmanpaša 1093. (1682.), Hidrpaša 1094. (1682.), Osmanpaša oglu Ahmedpaša 1095. (1683.), Alibeg zade paša 1098. (1686.), Topal Husejn paša 1099. (1687.), Džafer paša 1003. (1691.), Cehaja Topal Husein paša, Mehmedpaša 1105 (1693.), Ahmedpaša 1109. (1697.), Daltaban Mustafapaša 1109 (1697.), Defterdar Halilpaša 1112.

(1700.), Sejfullahpaša 1115. (1703.), Hasanpaša 1116. (1704.), Dogramadži Mehmedpaša 1116. (1704.), i napokon Elči Ibrahimpaša 1116. (1704.).

Od ovih vezira koje gore navedosmo, neki su bili zaokupljeni skupljanjem vojnika i vojne opreme te obskrbe za turske armije koje su operirale izvan Bosne, drugi su sabirali vojsku i obskrbu radi suzbijanja prodora neprijatelja sa bosanskog tla, neki su pak suzbijali hajdučiju i anarhiju u unutrašnjosti zemlje i brinuli se koliko su im prilike dozvoljavale da održe red i očuvaju blagostanje u zemlji.

Jedna vrlo svietla ličnost toga vremena je bosanski vezir Gazi Topal Husejnpaša, koji je izgleda podpuno shvatio što je sve dužan da učini da bi ublažio goleme nedaće toga vremena. Iz turskih izvora koje ovdje priobćujemo razabiremo, da je a) kupio vojsku i jedan dio slao na razna bojišta, a jedan držao u Bosni za potrebnu obranu zemlje, b) brinuo se da u zemlji osigura kakvutakvu prehranu i radi toga c) provodio je bezobzirnu rekviziciju hrane i ostalog, d) da ublaži veliku skupoću i omogući vršenje potrebnih zadataka, privolom sultana kovao je u Sarajevu bakreni novac zvan »mangure«. One su doduše kovane i prije: 1099. (1687.) s nadpisom »Bosna« dok je nadpis na ovoj Husejnpašinoj bio Saraj. (Sarajevo) 1100. (1688.), e) uveo je jednu ustanovu koju mi u istom obliku nismo imali ni prošlog svjetskog rata a ni sada, naime njegovi podređeni ljudi pokupili su po Sarajevu pekarske obrtnike, bez sumnje bilo da im onemogući potajno kuhanje hljeba, bilo pak da od rekviriranog žita ili brašna kuhaju i peku kruh za vojsku i narod. f) Svrgavao je kadije i kassame (ostavinske sudije) i namještao ljude koji su mu se sviđali, odnosno onakve koji su kao

i on, uočivši prieku nuždu, radili sve što je bilo potrebno da se odkloni ova velika nevolja. g) Uveo je razne poreze i namete: porez na nasljedstvo, porez na bogataše, ratni porez, porez za izdržavanje vojske (sejmena), a izgleda i prisilne zajmove te se nije žacao da posegne i za vakufskim i pupilarnim (malodobničkim) novcem, a sve to, da uzmogne izvršiti goleme i težke zadatke.

I Gazi-Husrevbegov Vakuf, — a sigurno i drugi vakufi nisu bili bolje prošli ako ne i gore, — tom prilikom dobrano je oštećen. O tome je u »Glasniku zem. muzeja« od g. 1912. str. 198. zabilježio pok. Dr. Ciro Truhelka sliedeće:

»U jednoj staroj medžmui, koja se nalazi u Zemaljskom Muzeju piše, da je nastradao Husrevbegov vakuf veoma u g. 1099. po H. (1687.). Bilo je to za doba austro-turskog rata, kada je Austrija navalila na Bosnu. U Bosni je bio tada muhafiz vezir Gazi Husejnpaša Topal, koji je digao na obranu Bosne 90 bajraka leventa svega 20.000 glava. Kolike je žrtve zahtievao ovaj rat, razabire se po tome, da je palo 48.000 neprijatelja. Godišnji trošak vojske da je dosegao 1378 jukova (tovara) (1 juk je 10.000 groša) i 7.560 akči. Nije čudo da je Husejnpaša, koji je od nevolje počeo kovati bakreni novac da namiri troškove rata, posegao i za vakufskim imetkom, te je uzeo iz hazne (blagajne) Gazi Husrevbegove 137 kavonoza (staklene posude poput lonaca) bešluka i dugum zlata.«

Topal Serif Osmanpašu (vezirovao pod kraj turske vladavine u Bosni, g. 1860.), zatim Hećim oglu Alipašu (znamenitog iz boja pod Banjalukom), spominje naš svieť kao dvojicu od najvećih bosanskih vezira strane krvi, a kad vidimo šta je sve činio Gazi Topal Husejn paša, da

očuva i obrani Bosnu, onda ne znamo kojeg bi od ova dva častna hroma (topala) jednog drugom predpostavili. Prije nego što pređemo na izvore odakle smo crpili sve ove podatke, valja nam uzput upozoriti čitatelja, da se iz svega gore izloženog razabire da je tadanja turska uprava u Bosni a naročito njen vezir Gazi Topal Husejn paša, poduzimala sve korake, koje bi danas u onakovim prilikama poduzela moderna državna uprava, naravno da bi u nekom pogledu nešto drugačije i bolje učinila, kad se zna, da su tehnika, ljekarstvo i nauka uobće, kudikamo više napredovali. U ovim težkim vremenima, mnogi su, i krivi i nekrivi, gledali da se sami koliko im je bilo moguće, sklone izpred neprijatelja nutarnjih ili stranih, prvi bojeći se pravedne odmazde, biesa ili srčbe, što su bilo hotimično ili nehotice surađivali s neprijateljem ili bar s njime simpatizirali, potonji pak da ne stradaju na pravdi Boga. Mnogi su od njih, samo da ne nastradaju, ostavljali za uviek svoju pradjedovsku zemlju, svoja ognjišta i svoj »toprak«. Posljedica ovih stalnih ratovanja su: glad, bolesti i nevolje svih vrsta, zatim bježanja, oni biše uzrokom da se ljudi proriediše Tada je i bez namjere države nastalo veliko pomjeranje naroda na sve strane.

Da bi imali izdržavanje i da im zemlja ne bi ostala pusta i neobrađena, mnogi zemljoposjednici, zaimi i spahije, počeše naseljavati na svoje opustjele posjede narod iz Drobnjaka, Starog Vlaha, Nikšića (pravoslavni živalj), a valjda nešto i iz nekih krajeva Dalmacije među njima izgleda kasnije i nešto katoličkog svieta. Muslimanske izbjeglice iz Unđurovine, Slavonije i sjeverne Bosne bježeći izpred neprijatelja, grdno su nastradali kako se to vidi iz bilježaka Nikole Lašvanina gdje se veli

»ležahu mrtci nit se kopahu nit imadijaše tko«. Istom tako možemo shvatiti da je tada u gradove doselilo i tu se nastanilo dosta seoskog svieta, a s druge strane, da je bilo Sarajlija ili građana iz drugih mjesta (kasaba), koji su otišli na svoja imanja, jer ih nije imao ili nije htio nitko obrađivati — a preseljavanja je bilo i radi lakšeg i unosnijeg posla — i tako se poseljačili, ostavši za uviek na selu. Tako će biti i sa vjerskim skupinama. Gdje je bila manjina muslimane u nekom selu, oni su ga polako ili odjednom i zauviek napustili, pa nije stoga nikakvo čudo, da nekada poznata muslimanska sela nemaju sada osim naziva, primjerice »Mehino brdo«, »Salkina njiva«, »Hasina česma« i sl. ništa više zajedničkog sa muslimanima. Tako se ovdje-ondje i sada naiđe u kom nemuslimanskom selu na po koje muslimansko groblje sa visokim i liepim nišanima, što znači da je selo bilo muslimansko i bogato ili je blizu bio stan (kula, odžak, čardak i sl.) spahije toga sela, pa je netko od njih ondje pokopan, inače u mnogim muslimanskim selima se, a naročito po planinskim predjelima, ni danas ne meću nišani za svakog umrlog, pa i ako se metnu, oni su obični (mali nišan) ili šiljast kamen da se samo za jedno ili dva pokoljenja zna, da je to grob.

Koliko su pak i sami gradovi opustjeli i prorieđeni u tom vremenu vidi se iz toga što je pod konac XVII. ili početkom XVIII. stoljeća ukinuto klanjanje džum'e i bajram-namaza na otvorenim mjestima »Musallama« a kao razlog navodi se da domaći nemuslimani ne bi primjetili koliko je izginulo, zarobljeno ili od gladi i bolesti pomrlo muslimanskog svieta. Dakle, još od toga vremena, zagubio se taj stari islamski običaj vršenja spontanog zajedničkog vjerskog obreda, džum'e i bajram-namaza.

Koliko se zna do danas se takav način vršio još u Tešnju i Konjicu, i možda još na jednom ili dva mjesta. I dandanas stari Sarajlije zovu prostor oko županijske zgrade pa i samu zgradu: »Musallac. Tu se do pred okupaciju nalazio ogroman prostor gdje su se nekada obavljale spomenute skupne molitve, a do pred par godina na uglu groblja, sada perivoja, spram zgrade sadanjeg željezničkog upraviteljstva, bila je ozidana od tesana kamena »Sofa« odakle je mujezin vršio svoju dužnost ezana (poziva na zajedničku molitvu). Tu je danas brzoglasna javna govornica.

I katoličkog življa se tada mnogo izselilo, kako smo vidjeli i iz pjesme Kačićeve (Eugen ih je odveo oko 40.000 duša), a kako se zna i iz ostalih historijskih izvora (Stojan Janković iz neretvanskih predjela oko 400 obitelji). I hercegovačka raja u okolici Mostara pobjegla je Mletcima oko g. 1104./1105. (1692./1693.).

Toga vremena su i budimski jevreji, valjda jedan dio, izbjegli i naselili se u Sarajevu. Vratimo se na predmet i spomenimo šta sve znamo o junaku toga vremena, Gazi Topal Husejnpaši, vrlom i junačnom veziru strane krvi koji je Bosnu mnogo zadužio.

Dr. Bašagić hvaleći ovoga vezira veli: »Kroz četiri godine svoga pašovanja Husejn, makar i šepav bio u jednu nogu, mnogo je za Bosnu učinio. U onoj zbrci, u onom strahu i trepetu, koji je zavladao cielom turskom carevinom okupiti oko sebe ostatke Bošnjaka i Hercegovaca pa povratiti tolike gradove i palanke, uzpostaviti red i mir, probuditi u vojsci ponos i zapaliti zamrlu iskru junačtva, nije bio svačiji posao. Samo energičan i neustrašivi vitez kao Gazi Husejnpaša, koga je Providnost

spremila Bosni u pomoć, bio je u stanju izvesti to veliko djelo.«

U sidžilu, o kome će niže biti govora, zabilježen je prepis fermana, prema kome se vidi da je sultan u znak priznanja i zahvalnosti što je oslobodio za sedamnaest dana Zvornik, Gazi Husejnpaši poslao ručno pismo, počastno odielo, sablju i kaftan (str. 235.).

Dr. Bašagić, pišući o Redžep paši Nevesinjcu, stareniku Bašagića, veli za njega, da je iza bečkog rata sudjelovao kao zapovjednik delija s Gazi Topal Husejnpašom u suzbijanju austrijskih provala u Bosnu (1687.—1690.), da je za zasluge imenovan muhafizom u Nikšiću, a 1695. da je postao valija na Hercegovini, g. 1697. bio je Redžep paša muhafiz Livna, a onda opet 1698. premješten u Hercegovinu. Bašagić veli tim povodom, da je zbog mletačkih provala i četovanja dalmatinskih uskoka iza bečkog rata Hercegovina silno stradala, te je Redžep paši zapala težka zadaća da je obnovi gradeći po njoj i po Bosni nekoliko gradova, te džamije u Nikšiću, Počitelju, Blagaju i t. d.

Kako vidimo iz ovoga, i iz fermana i mahzara koga ćemo kasnije iznieti, nedvojbeno je da je Husejn paša našao u domaćim ljudima jakog oslonca i pomagače a također je bila velika sreća za Bosnu i ta okolnost da je tada bio veliki vezir ili kajmekam velikog vezira Mustafa paša Cuprilić, koju obitelj naši stari ne bez razloga hvale i u pjesmama pjevaju, jer su im bili iskreni prijatelji i sigurno je da je Husejn paše i u njemu imao jaku podržku, a i sam bijaše častan i plemenit čovjek.

Muvekkit (sv. II. svoje historije Bosne) veli da je Gazi Huseinpaša, da odbije nevolje, koje su neprijatelji

nanieli Bosni sabrao 90 bajraka levente, 12.000 ljudi, i na sve četiri strane radio upregavši i oči i uši. Poslao je potreban broj vojske na granice, i gdje god se je neprijatelj pojavio, odbio ga je i kroz tri godine vezirovanja pobio je oko 48.000 neprijatelja. Nastojanjem spomenutog vezira odbijeni su neprijatelji koji su udarali na Bosnu i uništeni. Tadanji je sarajevski mulla obračunao da su izdatci za ulufu (plaću) leventa iznosili 137.087.560 akči g. 1100. (1688.). Nadalje, potukao je i otjerao neprijatelja koji je bio napao na Višegrad, te njega i Zvornik oslobodio. G. 1102. (1690.) svrgnut je Gazi Topal Husejn paša sa vezirstva Bosne i imenovan na Silistru. Na njegovo mjesto došao je dotadanji temišvarski valija vezir Džaferpaša. G. 1104. (1692.) neprijatelji su napali Krajinu te osvojili Novi, a Krupu razvalili. Stoga je svrgnut Džaferpaša a na njegovo mjesto došao je Gazi Mehmedpaša Korča. Postavši muhafiz Beograda, Džaferpaša je kasnije u bitci na Tisi poginuo. One godine kada je došao u Bosnu, g. 1102. (1690.), pojavila se je u njoj kuga (Muvekit II. sv.)

Da bi podkriepili sva gornja izlaganja i da bi dobili jasniju sliku tadanjih nevolja i biede s jedne strane a s druge strane brige državne vlade da je suzbiju, navodimo evo nekoliko izvora odakle su uglavnom ti podatci crpljeni.

Prva izprava je ferman od početka Rebi-ul-ahara 1102. (1690.), koji je stigao u Sarajevo a izdan je povodom žalbe Sarajlija. Zabilježen je u kitabu, koga ćemo nazvati »sakj-sidžil«, jer je bez sumnje u njega uvršteno mnogo događaja pa i fermana iz raznih godina. Knjiga je skoro nabavljena i čuva se u knjižnici Gazi Husrevbegovoj. Bila je nekada vlastničtvo sarajevskog kadije Salih-Sidkije

sina Mahmudova. Ferman je zabilježen na stranici 228—236. Donosimo ga u slobodnom prievodu:

(Poslije uvoda ferman glasi:) Sarajevskom kadiji — neka mu se vrline umnože — i između sebe ravnima sarajevskom muteselimu, — neka mu se vriednost poveća, — kad Vam stigne ovaj uzvišeni ferman, neka (vam) je poznato da je stanovništvo spomenutog kotara poslalo čovjeka s predstavkom (arzu-hâl) mome uzvišenom prieстolju i (vele) da je nakon što je u Sarajevo došao moj vezir Husejn paša — neka mu Bog produlji njegovu veličinu — sarajevski mutesellim Džafer, ubrao od stanovništva spomenutog kotara trideset kesa akči a od samog grada Sarajeva pod imenom »Sejmen akče« (porez za izdržavanje vojnika — sejmena) svakog mjeseca osim novca iz državne blagajne, još petnaest jukova (tovara) i k tome 80.000 akči pod imenom »Zi kudret akčie (bogataški novac, porez na bogataše), zatim oko 100.000 tovara u ime ostavština i hrane, nadalje dvadeset hiljada volova (goveda, stoke), nadalje za komoru i još nebrojeno hrane i plodina, i oduzeo je sve muslimanske plodne sa guvna, te je od svoje strane odredio pekara i tako muči sirotinju, i prouzrokovao je glad i nevolju. Osim toga je pokupio 200.000 oka (oko 256.000 kg.) bakra i izplatio ga po šestdeset mangura po oki. Nadalje je ništio (spaljivao) nepristrane kadijske i imamske predstavke, svrgavao i kadije i kassame (sudce za ostavštinu) i postavljao na njihova mjesta i na mjesta njihovih naiba (zamjenika) ljude koji mu se sviđaju. Tako su kadija i mutesselim (pomoću) Habibhodže i sudskog pisara Husejna, trajno oduzimali sirotinjski imetak, čast im oskvrnjivali, a sakrili su ferman koji je bio izdan da se dokine zulum, ukratko radiše sve što je obratno. Uzročnici ove smutnje

su vezirov ćehaja Muhamedaga i mutesselim Džaferaga i baš-buljukbaša Fazlullahaga, emin (povjerenik) kovnice novca Mehmed i sabirač bakra Halilaga, zatim kapijski ćehaja Mehmedaga i glavni blagajnik (haznadar), silahdar (oružar), muhurdar (pečatnik) te vekilharč (ekonom) a k tome i nekoliko buljukbaša bili su uzročnici smutnje, i nije bilo kraja njihovu zulumu i zlodjelima — tako izjavivši molili su carsko riešenje, pa stoga Ti spomenuti kadijo i Ti spomenuti mutesselime, uzmite pomoći od poduzetnih ljudi između ajana (mjestnih odličnika) i povežite u pritužbi spomenute osobe, zatim imama Habib efendiju i sudskog pisara Hasana, (i onih) dvanaest ljudi sa buljukbašama i pošaljite ih mome carskome priestolju. U tom smislu izašao je moj visoki ferman i naređujem Vam, kad on stigne, da postupite u smislu mog izdatog visokog fermana pa mješćanina imama Habiba, sudskog pisara Huseina i dvanaest ljudi Huseinpašinih i buljukbaše svežite i pošaljite ih u Carigrad!. . Pisano početkom rebi-ul-ahara 1102. (1690.) u Carigradu.«

Izgleda da Gazi Topal Huseinpaša nije bio dao svojih ljudi koji su mu bili potrebni, pa je jednim kasnijim drugim fermanom od džem. ulata 1102. (1690.) (str. 239.) istog sakj-sidžila, požurivato da se što prije pošalju spomenuti ljudi da im se sudi na carskom divanu. Iz ovog se fermana vidi da je te godine Husejn paša svrgnut sa vezirstva Bosne jer piše: bivši (sabikâ). Kasnije, četiri godine iza toga, imamo drugu izpravu, a to je mahzar (zajednička tužba naroda) upućena sultanu u Stambol, koncem mjeseca zil-kadeta g. 1106. (1694.), a sproveo ga je sarajevski kadija. Prepis mahzara nalazi se u istom sak-sidžilu str. 122.

Mahzar u slobodnom prievodu glasi:

»Stanovnici grada Sarajeva i starješina častnih imama Ismail ef., zatim ponos štovanih kadija Sim-zade (Đumišić) Mehmed efendija i stup kadija Mustafa efendija, nadalje dika častnih muderrisa Miri zade-Abdulkerim efendija, zatim član častnih muderriza H. Mehmed ef. i drugi Mehmed efendija, hatib Salih efendija, imami: Sulejman efendija, Esad efendija, zatim drugi Mehmed efendija i H. Ali efendija napokon pored stanovnika grada (medine) Sarajeva (nabraja razne staleže) i od stanovničtva sarajevskih nahija došla je velika i brojna svjetina, te pred ovim visokim sudom izjaviše i saobćiše: Citav je niz godina, da je u okolici (treba uzeti širi krug jer su Visoko, Fojnica, Konjic, pa izgleda i Prozor, pripadali sarajevskom šeriatskom sudu kao izpostave [nahije]) nema mjesta a da se nije smjestila (uvriežila) hajdučija, te je ova okolica uništena i ostala pusta, pa su prošlih godina iz neprijateljske franačke zemlje došli razbojnici, i u jacijsko doba (oko 2 sata po zalazu sunca) došli su u selo Mrkoviće, koje je na sjeveroiztoku jedva pola sata udaljeno od Sarajeva i ne samo da su tu od muslimana pobili dva-tri čovjeka, nego su opljačkali imetak i hranu, nadalje su u Ljubogošti, u istoj nahiji, kod Novog Hana napali na trgovačku karavanu i robu oteli, a sada ove 1106. (1694.) početkom mjeseca zil-hidžeta, dok je narod bio na vojni u Gabeli, došli su u velikom broju hajduci u selo Tasetiće (Kasatiće), koje je u blizini spomenutog grada (Sarajeva), pa je na njih poslata potjera i tada je ubijeno i ranjeno nekoliko ljudi, ali su oni razbili i raztjerali ljude koji su na njih poslati, pa su se spomenuti hajduci smjestili po derbentima (tjesnacima) kuda prolazi put (sedla), a ujedno napali su na odžak Ibrahimbega koji je

udaljen četiri sata od spomenutog grada, i tom su prilikom opljačkali imetak i hranu i napravili štetu, nadalje (se izvješćuje) da između spomenutog grada (Sarajeva) i Kotora, grada koji se nalazi u neprijateljskoj zemlji, svi cvjetajući gradovi i sela, izuzevši Foču, svi su oštećeni i ostali pusti, pa su hajduci koji su došli iz pravca Kotora (Boke), porobili selo Lasicu, koje se nalazi kraj Sarajeva, a u butmirskom džematu zarobili su 2—3 čovjeka i uzeli preko četrdeset volova i odveli ih sa sobom u neprijateljsku zemlju. Susrevši se sa pandurima u Jeleču, koje se nalazi u hercegovačkom sandžaku, sukobili su se s njima, uspjelo im je osloboditi spomenuta goveda, ali povraćajući se u spomenuti grad, negdje kod trnovskog džemata, spomenuti hajduci uhvatili su dvojicu muslimana, sada, napokon, iz neprijateljske zemlje pridošli hajduci sa bajracima kreću se po selima koja se nalaze u okolici Sarajeva, zarobljavaju muslimane a blago (stoku) im neprestano pliene i pljačkaju. Stoga je došla velika skupina ljudi od sirotinje iz nahija spomenutog grada (i izjavljuje), da im je ove godine zbog straha od spomenutih razbojnika podpuno onemogućeno skupljanje i sabiranje ljetine i ploda, pa će im posijani usjevi propasti, a većina ih, zbog štete od hajduka, biti upropašteni a vrlo vjerojatno i razbjeći se, stoga neka je to poznato visokom carskom dvoru.«

Vrlo je vjerojatno da su tada mnoga bosanska sela a naročito ona oko Sarajeva i njegovih nahija, opustjela od muslimanskog življa, jer prema sidžilu iz g. 964. šeriatskog suda u Sarajevu u većini sela i zaselaka na tom području obitavaju težaci muslimani. Očuvana je tradicija da je k džamiji Kartal H. Mahmudovoj (oborena džamija između Budakovića i Bardakčija) dolazilo iz

Mrkovića i susjednih sela toliko seljaka da je bilo slučajeva da se kraj spomenute džamije vezalo 40—70 bielih ili zekastih atova na kojima su seljaci došli u Sarajevo da klanjaju džum'a-namaz.

Treća izprava je jedna sudska presuda iz koje se očito vidi koliko su se tada bili osilili nemuslimani, i da su skoro bili agresivni, što se razabire iz jedne presude koja potiče iz god. 1105. (1693.). Hasanbaša sin Salihov iz Alipašine mahale, tuži pred šeriatskim sudom Vučića, sina Milutinova iz Lukavice da ga je u piću napao mačem i prietio mu: »Ubit ću tebe ovim mačem i s tobom još tri muslimana, pa ću otići u Kotor u zemlju neprijateljsku«. Pošto je napadaj i prietnju posvjedočilo nekoliko muslimana svjedoka, šeriatski sud je kaznio napadača strogim ukorom. Sta više, u jednom rukopisu br. 133 moje knjižnice nalazi se po prilici u kratko pitanje fetva od god. 1073. (dakle još ranije!) od sarajevskog mulle Sulejmana u kojoj stoji: »Ako zimmija uhvati muslimana za gušu rekavši mu: »Da se sakriješ u volovski rog, predat ću te kotorskim kaurima u neprijateljsku zemlju, i ne ćeš se spasiti mojih ruku« i t. d. Odgovor: »strogi ukor i dulji (medide) zatvor je potreban«. Da su Mletčani i Austrijanci i odprije bunili domaće nemuslimane, evo dokaza i o tome. Iz toga vremena navodimo, pored mnogih, i bujrultiju bosanskog vezira poslanu jajačkom kapetanu Ibrahimagi od 20. ramazana 1105. (1 sv.bnja 1693.), iz koje se razabire da je zadarski zapovjednik »Landžac« poslao svog povjerenika u Zmijan sa nalogom, da pobuni pograničnu raju. Buntovnici su se sakupili pod Kumom i čekali priliku da navale.

Da se vidi kolika je nesigurnost vladala u zemlji zbog provale neprijatelja, najbolje nam svjedoči bujrultija Mehmedpaše Korče upućena jajačkom dizdaru od g. 1104. (1693.) kojom mu nalaže, da se, radi eventualne neprijateljske opasnosti, brine da u jajačkoj »Medjed-kuli« i maloj »Kapi-kuli« bude uviek dovoljno straža, da se u Varcar Vakuf pošalje muhafiz, da se digne svatko tko je musliman da ide suzbiti neprijatelja.

U Zborniku »Narodne Uzdanice« za 1943. priobćili smo što se dosad znalo o pobuni seljaka u Sarajevu, o pogibiji sarajevskog mulle Omer ef. i naiba mu, g. 1093. (1682./1683.), nu kako smo sada naišli na nove podatke, a padaju u doba o kome je ovdje rieč, navodimo ih prema jednoj zabilježci u kitabu rahmetli Muhamed ef. Kadića, poklonjenom Gazi Husrevbegovoj biblioteci. Kadić je ovu knjigu vodio pod br. 66. Bilježka glasi:

Glede u g. 1093. (1682.) u Sarajevu nevino poginulog (šehid) kadije Omer ef. i naiba mu Ahmed ef., prema jednoj bilježci u jednoj medžmui, poslan je u Carigrad sa jednom predstavkom (ariza) Redžebbaša zade (Redžepbašić) Ibrahim ef., da ovaj slučaj javi i prikaže. Na to je sa carskim pismom, radi izvida, došao u Sarajevo spomenuti (?) Kapidžibaša s mullom, te je od sudionika posjekao njih dvanaest i glave im poslao u Stambol. Živih je sa sobom poveo petdeset i šest ljudi. Razriešio je Baba-Džafera i od naroda kao dijjet (odšteta za krv poginulog) uzeo dviestopetdeset kesa, za miriju i taksu dvadeset i pet kesa, a za mullu dvadeset i pet kesa. Uz toliki trošak spomenutom kapidžiji dato je dosta (bungje) darova.«

Da bar donekle dopunimo sliku tadanjih neprilika donosimo pored turskih izprava i ono što je o tome napisano od nemuslimana i to od fra Nikole Lašvanina. On piše: »1690. g. biaše na Bosni Usein (Husein) paša, i pomori oganj i prolije ljude gore nego kuga. Iste godine pade snijeg i mraz na žito i bi glad koju nije nitko zapamtio, i tad počeše kovati mangure — bile pare po 6.000.

Pomri mlogo naroda od glada, i bižanje bijaše od Save (muhadžiri) prid vojskom cesarovom kud god bi se maklo, ležahu mrtci, nit se kopahu, niti imadiaše tko.

Jediahu resu liskovu i drvja koru, vinovu lozu, pse, mačke, u Sarajevu izidoše djeca mater mrtvu, u Banjoj Luci koga bi obisili, obnoć bi ga gladni svega izili, a u to vrime paša siciaše i visiaše uskoke i raju, koga god bi doveli i te bi ljudi mrtci sve izili. Davali bi smo jest — piše Lašvanin — ubogim al kako bi se najilo to bi i umrlo. Stvar koja se prvo mogaše za 10 groša prodati, za jedan se prodavaše. Izprodavaše siromašni kuće, pokuće, zemlje, suđe, haljine i t. d.« — Jedan pak pravoslavni svećenik zabilježio je među ostalim da je u g. 1696. bila takova bieda kakove nije bilo nikada, da je velika glad, plienjenje (pljačkanje) i selenje, i da te godine nije u Bosni bilo vezira.

Lašvanin je nadalje zabilježio u svojoj kronici: »Iste gcdine 1. aprila pade po svoj Bosni po planinah krvavi snig i bijahu crljene kao da su skrletom pokrivene iznad Fojnice, tako ostaše tla do velikog proljeća. Nove godine pomori kuga.«

Gore smo spomenuli da se u Sarajevu kovao bakreni novac »manguri« za doba Gazi Topal Huseinpaše. Nu oni su kovani i prije, naime još g. 1099. (1687.) te na prvome

stoji da su kovani u Bosni a oni od god. 1100. u Sarajevu u doba spomenutog vezira. Izgleda da su kovani ne samo u Sarajevu nego i negdje drugdje (valjda u Kreševu, Varešu ili Travniku), šta više da je svojevremeno krivotvoren, ali to još nije iztraženo. Muvekit u svojoj »Poviesti Bosne« koja je pisana turskim jezikom i u rukopisu (a prepis joj se nalazi u Gazi noj knjižnici) zabilježio je ovo (po prievodu Dr. Cire Truhelke): »Mjeseca ramazana godine 1100. odluči ban hrvatski, đeneral zadarski i hrišćanski razbojnici (Uskoci) navaliti na neke tvrđavice na bosanskoj međi. Da se ta navala odbije, naređeno bi valiji Husein-paši da spremi vojsku u one krajeve, a da se za potrebe ove zemlje na među odpravljene vojske namire, zamisli Husein-paša skovati bakreni novac te zamoli visoku portu neka mu dopusti kovati takovog novca.

Ovu je molbu prejasna porta uslišala, naredivši da kod kovanja bakrenog novca treba pravo onako postupati kako se to činilo u Carigradu, da se dakle iz jedne oke bakra ima načiniti 800 komada onog novca, i to tako da po dva komada imadu težinu jednoga akčeta (drama?).

Po ovom uputstvu i pod nadzorom Husein paše, stadoše taj bakreni novac kovati. Veli se da se novac kovao u Kazandžiluku u magazama koje se danas zovu »Oprkanj«.

Kako jedna oka ima 400 drama ili 1280 grama to je »mangura« bila težka ravno grama: 1.6 u vriednosti pola srebrene akče, nu ta vriednost se nije mogla održati, jer je je narod nerado primao i ako je bilo dosta ukusno izrađena, smetala joj je dosta velika težina a mala vriednost odnosno valjda velika jeftinoća kovine.

Gore smo vidjeli iz mahzara (predstavke) Sarajlija, koja se spominje u fermanu od početka rebi ul-ahara 1102. (1690.), da se Sarajlije tuže na nevjerojatne poreze i namete, i ako se povratimo na tu njihovu predstavku, vidimo da se je tadanja turska vlast u istinu svim mogućim načinom trudila da dođe do novaca koji su joj bili neobhodno potrebni za vođenje težkoga rata sa dvietri europske države i zbilja iz mahzara razabiremo da je osim rekvizicije hrane, stoke i ostalog (kao bakra za kovanje novca), posegla i za »sejman akčetom«, što će reći ratnim prirezom, »zi-kudret, akče« znači u modernom izrazu »porez na bogatstvo« (kapital), te napokon treću vrstu poreza: porez na nasljedstvo, napokon prisilan ratni zajam.

Izgleda da se je ovako postupalo u cieloj tadanjoj turskoj državi, jer Muvekkit u svojoj, već nekoliko puta spomenutoj knjizi (sv. II. ne numerirano) veli da je Turska oko 1097. (1685.) uvela u neku ruku jednu vrstu ratnog zajma »imdâdi-seferije« i da je u tu svrhu izdala i carski ferman da se od ajana i trgovaca u cieloj turskoj carevini uzimaju zajmovi.

Vidjeli smo da je u tim sudbonosnim časovima država posegla i za zakladnim (vakufskim novcem).

Interesantno je da se Sarajlije tuže, da su plodine i hrana oduzimane samo od muslimana.

Da je i trgovina došla podpuno u vrlo nezgodan i težak položaj, samo se po sebi razumije. Ne samo devalvacija novca, poremećenje u saobraćaju, u nabavi i odpremi robe, neobrađena zemlja, nerodne godine, požari i pljačke, hajdučija, s jedne strane a državni porezi i ratni nameti s druge strane bili su neizdržljivi. Nesigurnost u zemlji, gubitak stalnih mušterija uslied smrti

(zbog rata ili kuge), opadanje njihove kupovne snage, poskupljivanje robe i prevoza pa i skupi standard života sve je više pritiskivao ondašnju privredu. Doda li se k tome i veliki priliev izbjeglica iz svih pograničnih krajeva sa granice i izvan Bosne, koji su, da bi se održali morali nešto raditi te oni koji su imali novaca morali su prekupljavati robu i odatle izgoniti koji groš da bi održali gole živote i svoje i svojih, koje su imali uza se, sve je to katastrofalno djelovalo na privredu zemlje.

Naravno da je za neke bilo i zlatno doba, »doba konjunkture«, ali onima iz Sarajeva, a na žalost i častnim, svanuo je crni dan kada se je pred Sarajevom i po okolnim brdima pojavila Eugenova vojska. Tada su izgleda propale nebrojene vakufske gotovine, koje su u istinu bile neka vrsta kreditnih institucija koje su preko dva stoljeća a pod nadzorom sudova davale zajmove uz 10% i time sudjelovale u podizanju zgrada, trgovine i zanata i inače ostale privrede, o kojima liepo piše turski putopisac Evlija Čelebija.

Da donekle podkriepimo gornje navode, spomenut ćemo da se iz jedne tužbe kod sarajevskog šeriatskog suda iz g. 1104. (1682.) razabire da zakupac »Tašlihana« u Sarajevu, Omerbaša sin Sulejmana, nije mogao platiti zakupnine »jer nije imao dovoljno posla«, naime nije bilo dovoljno trgovaca ni trgovačkog prometa, što su mnogi svjedoci potvrdili. Trgovanje, prekup (preprodaja) robe izbjeglica, spominje jajački sidžil koga smo više puta spomenuli.

Slično su radili bez sumnje i druge izbjeglice na ostalim mjestima Bosne i Hercegovine. Izgleda da su tih vremena zapušteni i propali mnogi bosanski rudokopi a naročito oni srebreni.

Nemamo podataka o dubrovačkim trgovcima i njihovoj trgovini u i kroz Bosnu i Hercegovinu u tom razdoblju, ali vjerujemo da je ovo težko stanje u Bosni jedan ako ne od glavnih a ono od važnih uzroka njezina opadanja kod nas, jer mjesto bogate bosanske klijentele, sada se nalaze ljudi koji moraju da se brinu da se prehrane i poprave ono što je neprijatelj popalio, porušio i odvukao. Nema sumnje da je veliki potres koji je zadesio Dubrovnik, glavni uzrok ali i ovo težko stanje u Bosni i Hercegovini, o kome pišemo, sigurno je mnogo doprinielo podpunom zastoju dubrovačke trgovine. Da bude više nevolje i računajući »na ćelepir«, budimski jevreji a sigurno i oni iz drugih mjesta, nakon pada Budima, izbjegli su u Sarajevo, uzevši pod kiriju sobe »Sijavuš pašine dajre« (bilo je 48 soba). O tadanjim cienama živežnih namirnica nemoguće je šta pozitivno kazati. Da su skakale i bile nestalne, a gdjekad da su bile nevjerojatno visoke, o tome nema dvojbe.

Za vrieme velike gladi, po dru Bašagiću, prodavala se oka pšenice za mangure po 130, a biele novce po 38 jaspri. U g. 1099. (1687.) zasjeo je na turško priestolje Sulejman II. i odmah je kovan srebreni groš težak 6 drama. Službena vriednost novca bila je ovakova: groš 160, šerifi dukat 360, mađarija, jalduz 400 akči, jedna para 4 akče. Prema tome je groš vriedio 40 para, šerifi 90 para a mađarija i jalduz filurija po 100 para (Muvekkit II. sv.).

Tadanji svieat je obćenito bio bogobojažljiv, znao je za insaf (uviđavnost, pravičnost), ali kako mi reče jedan ugledni alim, iz pjesama (kasida, gazela, bejtova) koje su spjevali tadanji naši pjesnici (bili su većinom ulema), bilo je među Sarajlijama i takvih koji nisu bili

sve same sofije (pobožni, mistici), ni anđeli. Po pjesniku Sebleti-ju, svijet u Sarajevu bavio se lihvom, uzimao 15% mjesto 10% godišnje, izmiješali su i vakufske i privatne gotovine i davane na kamate. Ovi ljudi nisu se bojali i ako je kamata zabranjena, pa on proriče nesreću Sarajevu ovim riečima: Ribâ-den irišur ahar zarar bu šehra ej kjamil (O ti Savršeni, zbog kamata će najposlije doći nesreća ovom gradu).

Karakteristična je žalba mahaljana iz Celigovića u Sarajevu iz koje se vidi da je tada — a možda i prije — bilo zbog neukosti ili uslied ratnih zbivanja, bogobojaznost i moral počeli opadati. Prema tužbi mahaljana iz Celigovića, koju su podnieli šeriatskom sudu u Sarajevu proti nekog Husejna sina Hasanova, njegove majke Ismihane i kćeri joj Umihane, za Hasana vele da je on smutljivac, razbojnik, kradljivac, dan-noć traži smutnje, uz ramazan jede javno i pije vino, te je iz iste mahale usmrtio nekoliko osoba, govori da će se priključiti ratujućim nevjernicima, šta više, kad je sinoć (24. ribi ul-evella 1100.) džemat klanjao jaciju, udario je na njih htijući krv prolievati, dok su mu majka i sestra poznate nevaljalice (fahiše) i uviek u stanu primaju tuđe ljude i s njima provode nemoral (i druge nevaljalštine čine), nadalje nagovaraju na to i čestite žene i t. d. Traže da se uklone sa zemlje.

Iz svega gore izloženog smo saznali, kako su se u to doba prilike razvijale: s jedne strane šta su sve neprijatelji poduzimali, a s druge pak, sve ono, što je domaća vlast poduzimala da stane na kraj tim tolikim nevoljama.

Ostaje nam još da bar približno ustanovimo kakav je duh vladao među — da se pravilno izrazimo — preostalim stanovništvom zemlje, jer je ustanovljeno da je većina

za vojsku sposobnog naroda bila već odavno na vojnoj dužnosti ukoliko nije bila već izginula ili zarobljena.

U rukopisnoj radnji H. Mehmeda Handžića: »Sarajevo u turskoj pjesmi«, imadu dvie pjesme nepoznatih pisaca te jedna Sarajlije Sebletije, o kome je već bilo govora. Iz ovih pjesama — a one su skoro iz istog perioda o kome pišemo —, razabiremo makar u krnjem prikazu i gledane tadanjim očima, sliedeće razpoloženje odnosno karakter tadanjeg svieta.

Sebleti, inače Sarajlija, u svojoj pjesmi, pored onog što smo gore naveli, veli još i ovo: »U Sarajlija nema ljubavi nego samo laskanje.., ..i ako su puni znanja, jedan drugog ne voli, ..puni su zavidnosti, ..neki od njih su oholi, ..sami su svoji (egoisti)«. Sebletija nadalje navodi tvrdičluk, škrtost i veli: ..na oči ih ima pobožnih. Pored svega, ima i ljubavi i prijateljstva ali to samo kod đaka. Sebletija je inače u tom pogledu veliki pesimista i sam sebi veli: »Zaustavi jezik jer je bolje šutjeti nego govoriti ovakve rieči.« Pjesme dvojice nepoznatih (anonimnih) pjesnika ocrtavaju tadanje Sarajlije i prilike u zemlji, ovako: ...gradovi su ostali pusti, a zemlja bez glavara, ..narod, mjesto da se bori izbjegao je u planine, ..narod se nije pridržavao božjih odredaba (sebični su, malodušni i sl.), ..nije bilo nikoga koji bi htio poginuti (za obranu vjere, obraza, života i zemlje), te su zato tolike žene i djeca gologlavi, gazili po krvi. Kao posljedica svega toga, nastupilo je — nakon katastrofalne pohare i požara — takovo stanje ..da je mnogi koji nije znao šta i koliko ima, bio potreban korici hljeba, ..da je nastala tolika bieda da su se izjednačili bogati i siromasi, ..da su propala mnoga duhovna i materialna dobra, ..te pored gotovo svih džamija, uništeni su i sagorjeli brojni ka-

ravan-saraji pa i sam bezistan, .. da su mnogi obukli opanke i postali čobani, .. da je kao stoka odtjerano iz Sarajeva 10.000 stanovnika. Istom kad je preuzeo vlast novi vezir Daltaban Mustafa paša 1109. (1697.), — opjevava se u tim pjesmama nepoznatih pjesnika — on je napunio tvrđavu hranom i strieljivom, uveo red i držao se pravde, prihvativši se šeriata u tolikoj mjeri, da ni među šejhovima nije bilo takove pobožnosti, kakva je bila u njega, upravo nastalo je takvo stanje kao da je novo sunce obasjalo ovaj sviet. To su misli i rieči izrečene u tim dvjema pjesmama onovremenih pjesnika doduše u glavnom o Sarajlijama ali izgleda da ni drugdje u Bosni sviet nije bio drugojačiji, a takovo stanje vladalo je duže vremena.

Istom nam sada postaje jasno, radi čega se je znameniti sarajevski kaderijski šejh, čuveni Kaimija Hasan ef. (Kaimi-baba) posvadio sa Sarajlijama i svojevoljno ili prisilno napustio Sarajevo i nastanio se u Zvorniku gdje je i umro g. 1102. (1690.), poštovan kako od tamošnjeg naroda tako i od naroda ciele Bosne i Hercegovine pa i samih Sarajlija, koji su ga kasnije molili da im se povrati u Sarajevo, ali on to nije htio učiniti. Za njega se govori i piše da se je zbog nečega posvadio sa svojim sugrađanima Sarajlijama, da ih je kritizirao zbog njihovih postupaka. Govori se i piše također da se je god. 1093. (1682.), kad je zbog gladi u Sarajevu nastala buna, Kaimija stavio na čelo siromašnog svieta i zahtievao da se hrana koju su bogataši sakupili radi špekulacije, dieli narodu. Inače i sam imućan, Kaimija je narodu činio mnogo dobra. Svojim novcem sagradio je most na Miljacki nazvan »Seihanijac, koga je narod kasnije zlobno prozvao

»Sejtanijac. Osim toga je od svoje kuće napravio tekiju. Njegova popularnost nastala je i odtuda, što je izgleda prorekao propast Sarajeva još na nekoliko godina prije Eugenove provale i tada nastalog znamenitog požara o kome je već bilo govora. Kažu da je Kaimija napuštajući Sarajevo, došao bio negdje na konak, pa se je iza namaza Bogu molio (dovu činio). Nakon molitve rekao je: »Za zemlju se umolismo a za drvo i kamen ne mogosmo«, što bi po narodnom shvaćanju značilo: zemlja će bit spašena, ali zgrade (drvo i kamen) ne će moći, a to se i dogodilo jer i ako je Sarajevo povremeno palo u ruke neprijatelja, oslobođeno je ali je totalno izgorjelo.

Iako su posljedice svih ovih nedaća bile ogromne, a možda se nakon dva i pol stoljeća i sada u nekom pravcu opažaju, pa i osjećaju, na našu golemu sreću nije neprijatelju uspjelo za čim je žudio, a nije ni suviše dugo trajalo ovakvo stanje, koje je u gornjim fermanima, mahzarima, pjesmama i sl. nabrojano i opisano. Svijet se nakon katastrofe dozvao k pameti, napustio je sitne osobne interese, te se nakon tolikih udaraca sudbine poveo za zdravom i spasonosnom idejom: »sve za vjeru, obraz i narod«. Probudila je se svijest. Nastalo je vrieme obnove na sve strane i malo po malo povratilo se samopouzdanje i ponos, što nam potvrđuju događaji koji su se odigrali 10—20 godina iza ove težke periode kada su neprijatelji ponovno napali na Bosnu (boj i obrana Zvornika 1717. i boj pod Banja Lukom 1737.). Tada su ne malo svi Bošnjaci i Hercegovci pohrlili kao jedna duša, da se obrane, što im je i uspjelo potjeravši moćnog neprijatelja izvan granica svoje domovine.

Izgleda da je u tom vremenu nastala sliedeća turska izreka koja nije baš za nas Bošnjake pohvalna: »Bošnag'n akli sonra-dan gelir«, što će reći: »Bošnjak se kasno opameti«.

Ova težka vremena pod kraj XVII. stoljeća u mnogo čemu nas podsjećaju na današnje težko stanje u zemlji ali nam u isto doba ukazuju put i način kako ćemo se odhrvati i kako ćemo i na koji način sačuvati našoj budućoj generaciji svoju ponosnu Bosnu i kršnu Hercegovinu.

— Kraj —